پرۆژەی چاکسازی بنەڕەتی بۆ سیستەمی سیاسی هەرێمی کوردستان ... سامان عەول

ئایا چاکسازییەکی بنەڕەتی بۆ ئێستای هەرێمی کوردستان پێویستە، یان هەڵبژاردن و گۆڕینی کەسایەتی و حیز و گرووپەکان، ئایا تەنیا ئەوە بەسە کە حیزبی نوێ دابمەزرێنین و لەسەر هەمان سیستەمی شکستخواردو بچینە گەمەی هەڵبژاردنەوە و هیوامان بەوەبێ کە گۆڕانکاری ڕاستەقینە دەخوڵقێنین یان ئەمە مەحاڵە؟
ئالبێرت ئەنیشتاین(Albert Einstein 1955-1879) دەڵێت: (گەمژەیی ئەوەیە کە کردارێك بەهەمان شێواز و هەمان هەنگاو دووبارە بکەیتەوە و چاوەڕوانی دەرئەنجامی جیاوازبکەیت)، واتە بۆئەوەی ئەنجامەکەمان جیاوازبێت دەبێت هەمان کردار دووبارە نەکەینەوە و بۆئەوەی هەمان کرداریش دووبارەوە نەکەینەوە، دەبێت یاساکانمان و سیستەمی سیاسی بەم شێوازە لە حکومڕانیی بگۆڕین.
کوردستان ئێستا لەهەموو ڕووێکەوە داڕوخاوە،ڕ لەڕوی ئابورییەوە، لەدەستدانی زۆربەی سەرچاوە ئابورییەکان، وەك بیرە نەوتەکانی کەرکوك و خاڵە سنورییەکان و تەنانەت کار گەیشتە داخستنی فڕۆکەخانەکانیش، ئێستا کوردستان خاوەنی هیچ سەرچاوەیەکی ئابوری تۆکمە و سەربەخۆ نییە.
لە ڕووی سیاسیشەوە، خاوەنی پارلەمانێکی بەسەرچوو و حکومەتێکی تاکلایەنە (لەدوای کشانەوەی گۆڕان و کۆمەڵ و یەکگرتووە) و کورسییەکی سەرۆکایەتی بەتاڵین.
لە ڕووی سەربازیشەوە، دوو حیزب خاوەنی دوو هێزی تایبەتن و ئەو هێزەیش کە پاراستنی کوردستانی لە ئەستۆ گرتبوو، ئێستا لەدوای کشانەوەیان لە کەرکوك، بۆموچە بە ورەیەکی ڕوخاوەوە بۆ دامرکاندنەوەی خۆپێشاندنەکانی خەڵکی کوردستان بەکاردەهێنرێن.

واتە دەتوانین بڵێین ئێستا کوردستان بەرەو هەڵدێر دەڕوات و لەبەردەم داکشانێکی تەواوەتیدایە و ئەگەری ئەوەش هەیە بەڵکو لەلایەن ئێران و تورکیا و شیعەوە کار بۆ ئەوە دەکرێت کە کوردستان بکرێتەوە بە سێ پارێزگا و کۆتایی بە سیستەمی فیدڕاڵییەت بهێنرێت لە عێراق.

ئەو هەوڵانەی ئێستا لە کوردستاندا لەئارادان بۆ چاکسازی

ئەوەی هێزە سیاسییەکانی دەرەوەی پارتی و یەکێتی باسی لێوەدەکەن (ئەگەر نەوەی نوێ بێت، یان هاوپەیمانییەکەی گۆڕان\ کۆمەڵ\ هاوپەیمانی بۆ دیموکراسی و دادپەروەری بێ) ئەوەیە کە لەڕووی سیاسییەوە سیستەمی حوکمڕانی کوردستان دەکەن بە پارلەمانی و لەڕووی ئابورییشەوە بودجەی هەرێم و هەموو سەرچاوە داراییەکان لەژێر دەسەڵاتی ئەم دوو حیزبە دەربهێنن، لەڕووی سەربازیشەوە کار بۆ دروستکردنی سوپایەکی نیشتیمانی و دوور لە حیزبایەتی بکەن، باشە ئەمە لە خەون ناچێت؟ بەتایبەت: 1. کوردستان لە نەخۆشێك دەچێت کە لەژووری بوژانەوەدا بێت و لەلایەکی تریشەوە ئەم دوو حیزبە بە ئاشکرا دەڵێن ئێمە دەستبەرداری دەسەڵات نابین تەنانەت ئەگەر لە هەڵبژاردنەکانیشیدا سەرکەوتوو نەبین، جگەلەوەش ڕێگەنادەین چەك بکرێین (هەروەك مەلا بەختیار، ئەندامی مەکتەبی سیاسی ی.ن.ك لە چاوپێکەوتنێکدا ئاماژەی پێکرد).

2. بەرەی ئۆپۆزسیۆنیش خاوەنی بیر و بۆچوون و روانین و ئایدیۆلیژیای جیاوازن و هەروەها میکانیزمی چارەسەرکردنیشیان بۆ کێشەکان جیاوازی هەیە هەروەك لەرابردوودا بینیمان، هەروەها ئەگەری زۆریش هەیە کە هەندێك لەم لایەنانە لەپێناو بەرژەوەندی تایبەت و پۆست و پایەدا بچنە پاڵ یەکێتی و پارتی.

3. ئەگەر بەشدارییەکی فراوانی کۆمەڵانی خەڵك لە هەڵبژاردنەکان نەبێت ئەم هەوڵانەی هێزەکانی دەرەوەی پارتی و یەکێتی شکست دەهێنێت، لەم دۆخەشدا کە خەڵکی کوردستان کە لەڕووی سایکۆلۆژیی و داراییەوە داڕوخاون (بەتایبەت لە دوای کشانەوەی هێزەکانی پێشمەرگە لە کەرکوك و شکستی خۆپێشاندانەکان)، بۆیە زەحمەتە هەر کەس و لایەنێك بتوانێت دەسەڵات بگرێتە دەست و جارێکیتر ببێتە هیوا بۆ خەڵکی کوردستان و چاکسازی لە سیستەمی حکومڕانیدا بکات، بەوجودی ئەو هەموو ساختەکارییانەی کە لەڕێژەی بەشداربووان و دەرەنجامی هەڵبژاردنەکاندا دەکرێت.

بۆیە دەتوانین بڵێین نە هەڵبژاردن فریادڕەسە و نە ئەم هێزانەی دەرەوەی پارتی و یەکێتی دەتوانن دەسەڵات بگرنە دەست، هەروەها نەدەشتوانن چاکسازی ڕیشەیی لە سیستەمی حوکمڕانی کوردستاندا بکەن، جگەلەوە بەلایەنی کەمەوە ناشتوانن هەرێم بگەڕێننەوە سەردەمی پێش ڕێفڕاندۆم.

پرۆژەی چاکسازیی بنەڕەتیی

بۆئەوەی چاکسازییەکانمان دەرەنجامی هەبێت، دەبێت بیر لە چاکسازیی

بنەڕەتیی لە سیستەمی سیاسی و گۆڕینی یاسا و هەروەها دانانی دەستورێکی شایستە بۆ کوردستان بکەینەوە. بۆ ئەمەش دەبێت سوود لە دەستور و یاسای ئەو وڵاتانە وەربگرین کە لەڕووی جیۆپۆلێتیکییەوە لە هەرێمی کوردستان دەچێت، بۆیە ئەم پڕۆژەیە بە سوودوەرگرتن لە ئەزموونی 727 ساڵ مێژووی کۆنفیدڕاڵی سویسرا ئامادە کراوە و دەخرێتە بەردەم هەموو لایەنە سیاسییەکانی هەرێمی کوردستان و هەروەها رووناکبیران و ڕێکخراوە مەدەنییەکان.
بەو ئومێدەی کە بکرێت بە داواکارییەکی جەماوەری و پڕۆگرامی ئەو حیزب و لایەنانەی کە داوای چاکسازیی بۆ هەرێمی کوردستان دەکەن، هەموان پێکەوە بتوانین ئەم پڕۆژەیە بێنینە سەر مێزی گفت و گۆو دانوستان و کار بۆ پراکتیزەکردنی خاڵەکانی بکرێت.

چۆن سویسرا و کوردستان لەڕووی جیۆپۆلیتیکەوە لەیەك دەچن؟

سویسرا لەڕووی جوگرافییەوە کەوتۆتە سەر چیاکانی ئەلپ لە ناوەڕاستی ئەوروپا، هەروەك چۆن کوردستان کەوتۆتە سەر زنجیرە چیایەکی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، ناوچە شاخاوییەکان هەمیشە سنوری ئیمپراتۆرەکان بووە (سویسرا دەکەوێتە نێوان چوار دەوڵەتی زلهێزەوە کە خاوەنی ئیمپراتۆرییەت بوونە و بریتین لە: نەمسا و ئیتاڵیا و فەرەنسا و ئەڵمانیا و، کوردستانیش دەکەوێتە نێوان سێ نەتەوەی گەورەوە کە خاوەنی ئیمپراتۆرییەت بوونە و بریتین لە: عەرەب و تورك و فارس).
لەنێو چیاکانی ئەلپدا کۆمەڵێك کانتۆنی سەربەخۆ بوون وەکچۆن کوردستان سنوری سەفەوییەکان و عوسمانییەکان بووە و کۆمەڵێك ئیماراتی سەربەخۆی تێدا بووە، ئەم کانتۆنانە لەژێر دەسەڵاتی نەمساوییەکاندا بوون، بەڵام کاتێك کە سێ لەم کانتۆنە سەربەخۆیانە لەساڵی (1291)دا لەژێر چەتری کۆنفیدڕاڵییەکدا دژ بە داگیرکەرانیان یەك دەگرن، بەڵێننامەیەك واژۆ دەکەن کە هەمیشە یەك کۆنفیدڕاڵی کۆیانبکاتەوە، بەڵام کەسیان دەست نەخەنە کاروباری ئەوی تریانەوە، لێرەدا کاتێك لە شەڕی مۆرگاردن بەسەر نەمساوییەکاندا سەردەکەون، ئیتر لەگەڵ ڕۆژگاردا کانتۆن و ئیماراتە سەربەخۆکانی تری ناوچەکە دێنە ناو ئەم کۆنفیدڕاڵییەوە، لەساڵی (1848)دا یەکەم دەستورییان دانا کە تیایدا سویسرا شێوازێکی فیدڕاڵی وەرگرت و لەسەر هەمان شێوازی فەرەنسا سیستەمی سیاسیان دانا کە سیستەمی (کۆمەڵەی نیشتیمانی و حکومەتی کۆمەڵ)ە، لەم سیستەمە سیاسییەدا پارلەمان پێیدەوترێت (کۆمەڵەی نشتیمانی).

دەستوری سویسرا لە ساڵانی (1874) و (1999)دا دووجار دەستکاری کراوە، بەڵام لە ساڵی (1848) تاکو ئەمڕۆ هەمان دەستورە.

لەبەر لەیەکچوونی جیۆپۆلەتیکی کوردستان و سویسرا، ئەمڕۆ دەبینین ڕۆژئاوای کوردستانیش بە سوود وەرگرتن لە ئەزمونی سویسرا کار بۆ دامەزراندنی کانتۆن و حکومەتی خۆجێیی دەکات لەژێر دروشمی هێڵی سێیەم یان نەهجی سێیەم، لەکۆتایشدا کۆکردنەوەی هەموو ئەم کانتۆنانە لە هەرێمکدا کە بە سیستەمی سیاسی کۆمەڵەی نیشتیمانی بەڕێوە دەچێت.
لە ڕۆژئاوا چاك دەزانن کە تەنها دەستوری سویسرایە دەتوانێت سیستەمێکی ئارام بۆ ناوچەیەك دروستبکات کە فرە نەتەوە و فرە ئاین بێت و لەهەمانکاتدا سیستەمێك بێت کە هەرگیز ڕێگە نەدات زۆرینە حوکمی کەمینە بکات.
لە هەرێمی کوردستانی خۆشمان بەجێبەجێکردنی ئەم سێ خاڵەی خوارەوە کە چاکسازیی بنەڕەتیی سیستەمی سیاسی لەخۆدەگرێت، دەتوانین ببین بە خاوەن سیستەمێکی سیاسی سەقامگیر کە لە داهاتودا نەك تەنها دەبێتە چەترێك بۆ هەرێمی کوردستان، بەڵکو شارەکانی تری دەرەوەی هەرێمیش بەبێ ئەوەی سەربەخۆیی خۆیان لەدەست بدەن دەتوانن بێنە ژێر هەمان چەترەوە، وەك ئەوەی کە سویسرا لەماوەی (200) ساڵدا لە سێ کانتۆنەوە بوون بە 13 کانتۆن.

پڕۆژەکە ئەم سێ خاڵە لەخۆدەگرێ

1. گۆڕینی سیستەمی سیاسی. 2. دابەشکردنی دەسەڵاتە ئیدارییەکان بەسەر ناوچەکاندا و دامەزراندنی کانتۆنەکان. 3. یاسای بێلایەنیی هەرێمی کوردستان.

1. گۆڕینی سیستەمی سیاسی هەرێمی کوردستان

لە جیهاندا چوار سیستەمی سیاسی کاریان پێدەکرێت:

1. سیستەمی سەرۆکایەتی وەك ئەمریکا. 2. سیستەمی پەرلەمانی وەك بەریتانیا . 3. سیستەمی تێکەڵ (سەرۆکایەتی\پەرلەمانی) وەك فەرەنسا. 4. سیستەمی حکومەتی کۆمەڵەی نیشتیمانی (حکومەتی پەرلەمان) وەك سویسرا.

بۆ ئێمە ئەوە ڕوونە کە هەرسێ سیستەمەکەی یەکەممان تاقیکردوە و نەگەیشتینە ئەنجام، وەك ئەوەی لە ساڵی (1991)ە کوردستان بە سیستەمێکی پەرلەمانی دەستی پێکرد و لەدوای شەڕی ناوخۆ و روخاندنی

رژێمی بەعس ساڵی (2003)، یاسای سەرۆکایەتی بۆ بارزانی لەلایەن پارلەمانەوە پەسەند کرا، بۆئەوەی یاساکانی هەرێم دژوار نەبێ لەگەڵ دەستوری عێراقدا (سیستەمی حوکمڕانی عێراق پەرلەمانییە بە گوێرەی دەستور)، بۆیە لە کوردستان جۆرێك لە سیستەمی تێکەڵ (سەرۆکایەتی\پەرلەمانی) بەڕێوە دەبرا، بەڵام لە 12.10.2015ەوە پاش ئەوەی پەرلەمان پەکخرا و مەسعود بارزانی بوو بە حاکمی سەرەکی کوردستان و سیستەمی حوکمڕانی لە کوردستان گۆڕا بۆ سیستەمی سەرۆکایەتی، تەنانەت پێش ریفراندۆمەکە بارزانی ئەنجومەنێکی شۆڕشگێڕانەی وەك بناغەی حوکمڕانێکی عەسکەریی دامەزراند.

ئێستا وەکو لۆژیك تەنها سیستەمی چوارەممان لەبەردەم ماوە (سیستەمی حکومەتی کۆمەڵەی نیشتیمانییە)، ئەگەر بە پراکتیزەکردنی ئەم سیستەمە بتوانین هەموو شارەکانی کوردستان(تەنها سلێمانی و هەولێر و دهۆك نا، بەڵکو شارەکانی دیکەش وەك زاخۆ و ڕانیە و هەڵەبجە و کۆیە....هتد) دەسەڵاتە خۆجێیەکانیان بۆ زیادبکەین تا ئاستی پێکهێنانی (کانتۆن) ئەوە لەماوەیەکی کەمدا دەتوانین ببین بە خاوەنی هەرێمێکی سەقامگیر، کە هیچ حیزب و بنەماڵە یان خێڵ و کەسایەتییەك ناتوانێت کۆنترۆڵی ئەم هەرێمە بگرێتە دەست.

1. حکومەتی کۆمەڵەی نیشتیمانی (حکومەتی پەرلەمان)

فەیلەسوفی بەناوبانگ جان جاك رۆسۆ (Jean-Jacques 1778-1712 Rousseau) بە باوکی رۆحی ئەم سیستەمە دادەنرێت بەو مانایەی کە (دەسەڵات دەبێ لەژێر دەستی ئەو کۆمەڵەیەدا بێت کە ڕاستەوخۆ لەلایەن خەڵکەوە هەڵدەبژێررێت کە پێیدەڵێن کۆمەڵەی نیشتیمانی یان کۆمەڵەی گەل)، لەهەمانکاتدا پێیدەوترێ سیستەمی قەیران و دوای شۆڕشەکان (لەبەرئەوەی لەکاتی داڕووخان و قەیران و شۆڕشەکاندا پەنای بۆ دەبرێت)، ئەم سیستەمە بۆ یەکەمجار لە فەرەنسا لەدوای ناسەقامگیریی لەو وڵاتەدا جێبەجێکرا (لە 1792 تا 1795)، پاشان هەڵوەشایەوە و دواتر لە ساڵی 1848دا لە فەرەنسا و سویسرا لەدوای شەڕی ناوخۆی نێوان کاتۆلیك و پرۆتستاندا جێبەجێکرا، لە فەرەنسا لە ساڵی 1871دا کۆتای پێهێنرا بەڵام لە سویسرا تا ئەمڕۆش کاریپێدەکرێت.

حکومەتی کۆمەڵ بەو مانایە دێ، هەرسێ دەسەڵاتی (یاسادانان و جێبەجێکار و دادگا) لەژێر دەستی پەرلەماندا بێت و لەم حاڵەتەدا پارلەمان ئەنجومەنێك پێکدەهێنێت کە لە چەند کەسێك پێکهاتبێت بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری حکومەت کە پێیان دەڵێن (ئەنجومەنی حکومەت)

و دادگایش سەربەخۆ نابێ، بەڵکو دادوەرەکانی دادگای باڵا لەلایەن پەرلەمانەوە دادەمەزرێن.
ئەنجومەنی حکومەت لەژێر چاودێری پارلەماندا کاروباری حکومەت دەباتەڕێوە و ئامۆژگاری و فەرمان لە پەرلەمانەوە وەردەگرێت، بەڵام نابێت ئەندامانی ئەم ئەنجومەنە لەهەمانکاتدا ئەندامی پارلەمانیش بن.
بڕیاری ناو ئەم ئەنجومەنە بە کۆی دەنگ دەبێت و هیچ کەسێك لەم ئەنجومەنە دەسەڵاتی لەوانی تر زیاتر نییە، سەرۆکایەتی ناو ئەم ئەنجومەنە هەرساڵەی بەر کەسێکیان دەکەوێت، جگەلەمەش هیچ کەسێکیش ناتوانێت و بۆی نییە لە یەکجار زیاتر سەرۆکایەتی ئەنجومەنەکە بکات.
شایانی باسکردنە کە سەرۆکایەتی ناو ئەم ئەنجومەنە تەنها تەشریفاتی دەبێت و هیچ دەسەڵاتێکی بۆ زیاد ناکات.
پارلەمان دەتوانێت ئەندامێك یان هەموو ئەنجومەنەکە بگۆڕێت، بەڵام ئەم ئەنجومەنە ناتوانێت پارلەمان سڕ بکات و داوای هەڵبژاردنی پێشوەخت بکا یان پرۆژە پێشکەش بە پەرلەمان بکات، بەڵکو کارەکانی تەنها جێبەجێکردنی فەرمانەکانی پارلەمان و بەڕێوەبردنی وەزارەتەکان دەبێت.

لەحاڵەتێکیشدا ئەگەر هەر ئەندامێکی ئەم ئەنجومەنە پرۆژەیەکی هەبێت ئەوە دەتوانێت لەڕێگەی ئەندامانی پارلەمانی حیزبەکەیەوە پێشکەش بە پارلەمانی بکات، لەم سیستەمەدا (حکومەتی پارلەمانی)، دەسەڵاتی لە دەستی پارلەماندا دەبێت.

چۆنێتی پێکهێنانی پەرلەمان

دەبێت پارلەمان دابەشبکرێتە سەر دوو ژوور بەناوی (ژووری ئەنجومەنی نوێنەران) و (ژووری ئەنجومەنی پیران).
ژووری ئەنجومەنی نوێنەران لەو ئەندامانە پێکدەهێنرێن کە ڕاستەوخۆ لەلایەن خەڵکەوە هەڵدەبژێردرێن، هەروەك ژووری ئەنجومەنی پیرانیش لەو ئەندامانە پێکدەهێنرێن کە سەرۆك و جێگری سەرۆکی کانتۆنەکانن.
بڕیارەکانی ناو پارلەمان بە زۆرینەی دەنگی هەردوو ئەنجومەنەکە پەسەند دەکرێت، مەغزای دابەشکردنی پارلەمانیش بەسەر ئەم دوو ئەنجومەنەدا ئەوەیە کە کانتۆنە گەورەکانی وەك هەولێر و سلێمانی کە دەبنە خاوەنی زۆرترین ئەندامانی ئەنجومەنی نوێنەران، نەتوانن بەو زۆرینەیە مافی کانتۆنە بچوکەکانی وەك هەڵەبجە یان دهۆك بخۆن، چونکە لە ئەنجومەنی پیراندا هەموویان سەروو دوو ئەندامیان هەیە، بەمشێوەیەش یەکسان دەبن لە پەسەندکردن یان ڕەتکردنەوەی یاساکان،

چونكه لەكۆتایدا هیچ یاسایەك ناچێته بواری جێبەجێكردنەوه ئەگەر بێتوو لەهەردوو ئەنجومەنەكەدا بە زۆرینەی دەنگ تێنەپەڕێت.

چۆنێتی پێكهێنانی ئەنجومەنی حكومەت

جوانی ئەم سیستەمه لەوەدایه كه هیچ حیزب و كوتله و لایەنێك یان نەتەوەیەك یان ئاینی زۆرینەی هەرێم ناتوانێت هەموو ئەندامەكانی ئەم ئەنجومەنه بۆخۆی قۆرخكات بەپاساوی زۆرینەی ناو پارلەمان، بەڵكو ئەندامانی ئەم ئەنجومەنه لە حزبە براوەكانی ناو پارلەمان پێكدێن و لەهەمانكاتدا لە نەتەوه سەرەكییەكانی وڵات (ئەگەر وڵاتەكه فرەنەتەوه بوو) و لە ئایین و مەزهەبە جیاوازەكان (ئەگەر وڵاتەكه فره ئاینی یان فره مەزهەب بوو).
بۆ نموونه لە سویسرا كه ئەنجومەنی حكومەت پێكهاتووه لە حەوت كەس، لەبەرئەوەی لەم وڵاتەدا فره حیزبی و نەتەوەیی هەیه (ئەڵمانی\فەرەنسی\ ئیتاڵی) و فره مەزهەبیش هەیه (كاتۆلیك\ پرۆتستانت) بۆیه هەرچەنده وەك یاسا نەنوسراوه بەڵام وەكو عورف دەبێ ئەم حەوت ئەندامەی ئەنجومەنی حوكم لە چوار حیزبە سەرەكییەكەی ناو پارلەمان هەڵبژێردرێن و دەبێت لە هەرسێ نەتەوەكەی تێدابێت، هەروەها دەبێت لەهەردوو مەزهەبی كاتۆلیك و پرۆتستانتی تێدابێت، واته هەر دوو ئەندام لە حیزبەكانی یەكەم و دووەم و سێیەم و ئەندامێكیش لە حیزبی براوەی چوارەم.
بۆ هەرێمی كوردستانیش دەتوانرێت ژمارەی ئەندامانی ئەنجومەنی حكومەت بەگوێرەی ژمارەی وەزارەته سەرەكییەكان دانرێت و ڕەچاوی ژمارەی شارەكان و پارته سەرەكییەكانی ناو پارلەمان بكات، بەڵام نابێت هەرگیز لە ژمارەی پەنجەكانی دەست تێپەڕێت.

2. حكومەتی خۆجێی (كانتۆن) بۆ هەموو شارەكانی هەرێمی كوردستان

بۆ چەسپاندنی سیستەمێكی تۆكمە و دیموكراتی و دابەشكردنی دەسەڵاتەكان لە هەرێمی كوردستاندا، دەبێت لەگەڵ گۆڕینی سیستەمی حكومڕانی بۆ سیستەمی سیاسی حكومەتی كۆمەڵ لەهەمانكاتدا دەبێت سیستەمی حكومەتی خۆجێیی بۆ شاره گەورەكانی كوردستان بچەسپێنین و چەند كانتۆنێك دروستبكەین.

كانتۆن ئەو یەكه ئیدارییەیە كه چەند شار و شارۆچكەیەك دەگرێتەوه كه بەشێوەیەكی سەربەخۆ ئیدارەی كانتۆنەكه دەبەن بەڕێوه، تەنها سیاسەتی دراو و سیاسەتی ڕێگەوبان و سیاسەتی دەرەوه و سیاسەتی بەرگریی نەبێت كه ئەمانه لەژێر دەسەڵاتی حكومەتی ناوەندی دەبن.

بەڵام سیاسەتی ناوخۆی کانتۆن و سیاسەتی ئابوری و پەروەردە و ...هتد، دەکەوێتە ژێر دەسەڵاتی ئەو حکومەتە خۆجێییە کە کانتۆنەکان بەگوێرەی دەستورە خۆجێیەکانی خۆیان بۆ کانتۆنەکانیان پێکیدەهێنن.
لەم حاڵەتەدا ئەم دوو ئیداریەی کە پارتی و یەکێتی لە ساڵی (1996)ە پەیڕەوی دەکەن، دەتوانرێت بەشێوەیەکی شەرعی بکرێتە دوو کانتۆنی جیاواز یان زیاد لە دوو کانتۆن، چونکە ناتوانین ئەو ڕاستییە بشارینەوە کە دوو ئیدارەیی تەنها خەتای پارتی و یەکێتی نییە، بەڵکو هەولێر و سلێمانی و ناوچەی بادینان و ناوچەی هەورامان و گەرمیان، هیچ کام لەم ناوچانە نایانەوێت لەژێر دەسەڵاتی حوکمڕانی ناوچەیەکی تردا بن.

ئەم سەبجێکتەی مێژووی خۆی هەیە لە ناوچەکەدا، بۆیە ئێمە تەنها بەدەست دوو ئیدارەییەوە پەکمان نەخواردووە و ناناڵێنین، بەڵکو لەلایەکیتریشەوە بەدەست ناوچەگیرییەکی مێژووییەوە کە ڕێگرە لەبەردەم سیستەمێکی مەرکەزی کە پایتەختەکەی هەولێر بێت، لەم حاڵەتەشدا پێکهێنانی کانتۆن بۆ ناوچە جیاوازەکانی کوردستان تاکە چارەسەرە بۆ دورخستنەوەی بەدکاریگەریی ناوچەگیریی.

3. بێلایەنی (الحیاد)

هەرێمی کوردستان ئارامی و ئاشتی بەخۆیەوە نابینێت ئەگەر بێلایەنی هەرێمی کوردستان نەکرێت بە یاسا و جێبەجێ نەکرێت وەك پرەنسیپێك بۆ چۆنێتی ڕەفتارکردن لەگەڵ وڵاتە دراوسێکانیی و تەواوی دنیادا.
واتە بۆئەوەی هەرێم لە ناکۆکی و شەڕی نەتەوایەتی نێوان (عەرەب\ تورك\ فارس) و ئاینی و مەزهەبی نێوان (ئیسلامی\ مەسیحی و شیعی\ سونی) و و نێودەوڵەتی (ڕۆژئاوا\ ڕوسیا) بپارێزین، سەرەتا دەبێت بێلایەنی خۆمان ڕابگەیەنین.
ئەمەش بە دەرکردنی یاسای بێلایەنی هەرێمی کوردستان دەبێت کە ڕێگەنادات حکومەتی هەرێم ببێت بە تەرەفێك لە هەر ناکۆکییەك لە ناوچەکەدا و لەهەمانکاتدا ناشهێڵێت هیچ گروپ یان پارتێك لە هەرێم لایەنگری وڵاتانی دراوسێ و زلهێزەکان بێت، یان لایەنگری گروپە میلیشیاکان بێت کە شەڕی مەزهەبی یان ڕەیسیستی یان ئاینی دەکەن.
هەروەها پێویستە لەو یاسایەدا سزای هەڵوەشانەوە و دادگایی دیاریبکرێت بۆ حکومەت و کانتۆن و پارت و گروپە جۆراوجۆرەکان لەحاڵەتێکدا ئەگەر بێلایەنی خۆیان لەدەستدا.

نمونەی دەوڵەتێکی بێلان کە 500 ساڵە بێلایەنی خۆی ڕاگەیاندووە و تاوەکو ئەمڕۆ بە ئاشتی و ئارامی لەنێوان دەوڵەتە زلهێزەکانی

دنیادا دەژی، سویسرایە.

سویسرا دەوڵەتێکی بچوکە لەنێوان چوار دەوڵەتی زلهێزی وەك (فەرەنسا\ ئیتالیا\ نەمسا\ ئەڵمانیا)دا، بۆیە دەیزانی ئەگەر بێتو بێت بە لایەنگریی هەریەك لەم دەوڵەتانە زیانمەن دەبێت و ناتوانێت سەقامگیربێت، هەربۆیە لە ساڵی (1515)ەوە بێلایەنی خۆی ڕاگەیاند و تاوەکو ئەمڕۆ نەچووەتە بەرەی هیچ لایەنێك، جگەلەوەش نەلە شەڕەکانی ناپلیۆن و نە لەجەنگی جیهانی یەکەم و دووەمدا و نە لەجەنگی ساردی نێوان ڕۆژئاوا و سۆڤیەتدا بەشداری نەکردووە، بۆیە نەك پێنج سەدەیە سەقامگیرە و داگیرنەکراوە و دابەشنەکراوە، بەڵکو بووەتە سەنتەری دانوسان و ئاشتەوایی لەنێوان نەتەوە زلهێزەکاندا. شایەنی باسە بێلایەنی و سەقامگیریی ئەم وڵاتە بووەتە مایەی بوژانەوەی ئابوری و جێی متمانەی سەرمایەداران.

دەوڵەتە زلهێزەکان و ئیمپراتۆرەکان هەمیشە هەوڵیانداوە کە لە نێوانیاندا دەوڵەتێکی بچوك و بێلایەن دروستبکەن، تاوەکو خۆیان بپارێزن لە شەڕێك کە دەزانن قورسە سەرکەوتن تیایدا، نموونەی لەمجۆرە دەوڵەتانە ئەفغانستان و مەقدۆنیایە.
سویسراش هەمیشە ئەو سنورە ئارامە بووە کە نە فەرەنسییەکان یان ئەڵمان یان نەمسا و ئیتالیا نەیانویستووە لەنێوان خۆیاندا تێکیبدەن.
کوردستانیش کاتێ بێلایەنی خۆی ڕاگەیەنێت، ئەوە دەبێتە ئەو هەرێمە بچوکەی کە نە تورکیا و نە ئێران هێرشناکەنە سەری و وەك سنورێکی ئارامی نێوان دونیای شیعە و دونیا سونە تەماشادەکرێت، لەسەروو ئەوەشەوە و دوردەکەوینەوە لە دەستێوەردانی ئەمریکا و ڕوسیاش و لە کۆتاییدا دەبێتە ئارامگەی سەرمایەدارانی ناوچەکە و بوژانەوەی سەرچاوە ئابورییەکان.

کورتەیەك

لەهەرێمێکدا ناوچەگەرایی ڕەگی داکوتابێت و دوو حیزبی خاوەن هێزی چەکدار بۆ ماوەی بیست و شەش ساڵ سنوریان لەنێوانیاندا دانابێت و هیچ مێژوو و ئەرشیفێکیش لە حکومڕانی سەبەخۆ نەبێ و فرە نەتەوەیی و ئاینیی و فرە مەزهەب و زمانیش لە هەرێمەکەتدا بوونی هەبێت، چۆن دەکرێت بتوانین ببین بە خاوەنی هەرێمێکی سەقامگیر و سەرکەوتوو؟

سیستەمی حکومەتی پارلەمانی سیستەمی رزگاربوونە لەکاتی قەیران و داڕوخان و شکستی حوکمڕانیدا، بۆیە فەرەنسا ئەوکاتانەی کە قەیرانی

گەورە ڕووی لە سیستەمی حوکمڕانییەکەی کردبێت، پەنای بۆ ئەم سیستەمە بردووە.
تورکیا و ئەتاتورکیش لە ساڵی (1924)دا بەهەمانشێوە پەنایان بۆ ئەم سیستەمە بردووە، بۆئەوەی بتوانێت لەدوای داڕوخانی دەوڵەتی عوسمانی لەجەنگی جیهانی یەکەمدا دەوڵەت و سیستەمێکی سەقامگیر دروستبکەن، بەڵام لەگەڵ کات و سروشتی ئەم دەوڵەتانەدا لەکۆتاییدا ئەم سیستەمە کاڵبووەتەوە یان لابراوە ، چونکە وەك پێشتر ئاماژەم پێدا پتر سیستەمێکی فریادڕەسە لەکاتی قەیرانەکاندا، بەڵام ئەمەی وایکردووە کە لە سویسرا بەردەوامیی پێبدرێت ئەوەیە کە سویسرا پێکهاتووە لە (٢٦) کانتۆنی سەربەخۆ و جگە لەمجۆرە سیستەمە سیاسییە هیچ سیستەمێکی سیاسی ناتوانێت یەکسانییەکی ڕاستەقینە لەنێوان ئەم کانتۆنانە دروستبکات کە هەندێکیان بچوکن و لەژێر هیچ سیستەمێکی تردا مافەکانیان پارێزراو نابێت.

ئێمەی کوردیش هەر لە مێژوودا هەرگیز خاوەنی حکومەتێکی مەرکەزی نەبوین، بەڵکو خاوەنی کۆمەڵێك ئیماراتی سەربەخۆ بووین، ئێستەش هەر ناوچەیەك لە کوردستان جیاواز لە ناوچەکانی تر دەیەوێت حکومڕانێتی خۆی بکات.
دوو ئیدارەیی و ناوچەگەرایی و تایبەتمەندێتی شار و ناوچە جیاوازەکانی کوردستان، بەنموونە شەنگال و کەرکوك ئەوەمان پێدەڵێت کە لەپاڵ سیستەمی حکومەتی پارلەمانی دەبێت دەسەڵاتی بەڕێوەبەردنی ئیداری شارە جیاوازەکانیش بکرێتە حکومڕانی خۆجێی یاخود کانتۆن، بەمشێوازە نەك تەنها حکومڕانییەکی سەنتەری تاکە کەس یان تاکە پارتێك ناهێڵین، بەڵکو دەسەڵاتی مەرکەزیش کاڵدەکەینەوە و هەر هاوڵاتییەك لە ناوچەکەی خۆیدا پەیوەندی ڕاستەوخۆی بە حکومەتە خۆجێکانەوە دەبێت و هەروەها هەر حکومەتێکی خۆجێیی بە ئازادی خزمەتی ناوچەکەی خۆی دەکات.
لەم حاڵەتەشدا جۆرێك لە کێبەڕکێ لەنێوان کانتۆنەکاندا دروست دەبێت بەوەی کام ناوچە دەتوانێت زیاتر خزمەتی هاوڵاتیانی خۆی بکات، لە کۆتایشدا ئەم کێبەرکێیە دەبێتە مایەی بوژانەوەی ئابوری و سیاسیی و سەقامگیریی سیاسی هەرێمی کوردستان.

تەواوکەری چاکسازییەکانی کوردسان بە یاسای بۆلایەنی حکومەت و پارتەکان کاڵ دەبێت، چونکە بەدرێژایی ئەزموونی حکومڕانی پارتەکانی ئەم هەرێمە هەمیشە دەستێوەردانی دەرەکی بووەتە هۆکاری شەڕی ناوخۆ و جۆرەها ناکۆکی تر، کوردستانیش تاوەکو ئەمڕۆ لەژێر ڕەحمەتی تۆپبارانی سنورەکانیدایە و وڵاتانی وەك ئێران و تورکیا و

سعودیە و ئەمریکا و ڕوسیا و تەنانەت حکومەتی ناوەندی عێراقیش لە بەغدا، بە گومانەوە دەڕواننە هەرێمی کوردستان و لەو هەوڵەدان کە حکومەتی هەرێم و گروپ و پارتە دەسەڵاتدارەکان بخەنە ژێر کۆنتڕۆڵی و ئەجێندای خۆیان و دژ بە نەیارانیان بەکاری بهێنن، بۆیە زۆرجار دەبینین کوردستان دەبێتە مەیدانی یەکلاییکەرەوەی شەڕەکانیان.

تەنها بە پراکتیزەکردنی پرەنسیپی بێلایەنی حکومەت و پارتە سیاسییەکان، کوردستان دەگەیەنێتە ئەو ئارامگایەی کە هیچکام لە وڵاتە زلهێزەکان لێی نەترسن، بەمجۆرەش دەتوانین ئەم هەرێمە بچوکە سەرکەوتووە دروستکەین لەنێوان کۆمەڵێك دەوڵەتی ناکۆکی وەك: (سعودیا\ ئێران\ عێراق\ تورکیا\ سوریا)، وەك ئەوەی کە سویسرا دروستیکرد لەنێوان کۆمەڵێك دەوڵەتی ناکۆکی وەك: (ئەڵمانیا\ ئیتاڵیا\ نەمسا\ فەرەنسا)دا.

بەلەیەکچوونی جیۆپۆلەتیکی کوردستان و سویسرا، دەتوانین پەیڕەوی ئەو دەستورەی ئەوان بکەین کە ئەوانی کردووە بە نمونەی دەوڵەتێکی کۆنفیدڕاڵی سەرکەوتوو، ئەمڕۆش ڕۆژئاوا دەبینین لەسەر هەمان ڕێچکە ناوچەکانی خۆیان دەبەنەڕێوە لەژێر دروشمی مەنهەجی سێیەم (واتە نە مەنهەجی دیکتاتۆری و نە مەنهەجی ئیسلامی سیاسی)، ئێمەیش دەتوانین ئەم مەنهەجە لەژێر دروشمی چاکسازی بنەڕەتی لە سیستەمی سیاسی هەرێمی کوردستاندا پەیڕەو بکەین.

29.01.2018